

BOLA HUQUQLARINI O'RGANISHNING DOLZARBLIGI VA PEDAGOGIL ASOSLARI

Amirxo'jayev Shukurjon Qurbanovich,

Andijon davlat universiteti,

*Huquq va ma'naviyat asoslari kafedrası mudiri,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada bola huquqlarini o'rganishning dolzarbligi va pedagogik asoslari yoritilgan. Unda bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, huquqiy madaniyatini shakllantirish hamda ularni jamiyat hayotiga faol tayyorlash masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, bola huquqlari to'g'risidagi xalqaro va milliy me'yoriy-huquqiy hujjatlarning mazmuni, ta'lim-tarbiya jarayonida bola huquqlarini o'rgatishning pedagogik tamoyillari va metodlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda bola huquqlarini anglash va ularga rioya etishning barkamol avlodni tarbiyalashdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: bola huquqlari, pedagogika, ta'lim-tarbiya, huquqiy tarbiya, huquqiy madaniyat, bola manfaatlari, bolalarni himoya qilish, pedagogik yondashuv, inson huquqlari, barkamol avlod, ta'lim jarayoni, huquqiy ong.

Аннотация. В данной статье освещаются актуальность и педагогические основы изучения прав ребёнка. В ней анализируются вопросы защиты прав и интересов детей, формирования их правовой культуры и активной подготовки к жизни в обществе. Также рассматриваются содержание международных и национальных нормативно-правовых документов по правам ребёнка, педагогические принципы и методы преподавания прав ребёнка в процессе обучения и воспитания. В исследовании обосновывается важность понимания и соблюдения прав ребёнка в воспитании гармонично развитого поколения.

Ключевые слова: права ребёнка, педагогика, обучение и воспитание, правовое воспитание, правовая культура, интересы ребёнка, защита детей, педагогический подход, права человека, гармонично развитое поколение, образовательный процесс, правосознание.

Abstract. This article highlights the relevance and pedagogical foundations of studying children's rights. It analyzes issues of protecting the rights and interests of children, forming their legal culture, and actively preparing them for social life. It also examines the content of international and national regulatory legal acts on children's rights, as well as the pedagogical principles and methods of teaching children's rights in the educational process. The study substantiates the importance of understanding and observing children's rights in raising a harmoniously developed generation.

Keywords: children's rights, pedagogy, education and upbringing, legal education, legal culture, children's interests, child protection, pedagogical approach, human rights, harmoniously developed generation, educational process, legal consciousness.

Kirish. Yosh avlodni erkin, demokratik, insonparvarlik tamoyillari asosida komil inson ruhida o'stirish, ularning nafaqat o'z huquq va erkinliklarini yaxshi biluvchi, balki ularni amalga oshira oladigan hamda o'z burch va majburiyatlarini ham ongli ravishda bajaruvchi inson sifatida jamiyatning teng huquqli va faol subyekti qilib tarbiyalash fuqarolik jamiyatiga asoslangan demokratik, huquqiy davlatni qurishni o'z oldiga maqsad qilib olgan har bir demokratik davlatlar kabi O'zbekiston uchun ham muhim va dolzarb masala hisoblanadi.

«Azal azaldan har qaysi ota-ona o'z bolasining sog'lom va barkamol, aql-zakovatli, baxtli bo'lishini istaydi. Shunday farzandni voyaga etkazish, uning hayotda munosib o'rin

egallashiga erishish – ota-onaning eng ulug‘, eng muqaddas orzusi, desak, ayni haqiqatni aytgan bo‘lamiz. ... Ayni vaqtda bugungi shiddatli zamon, hayotning o‘zi yosh avlod tarbiyasi borasida oldimizga yangi yangi, o‘ta muhim va dolzarb vazifalarni qo‘ymoqda».[1]

Adabiyotlar tahlili. Bola huquqlarini o‘rganish masalasi xalqaro va milliy miqyosda keng tadqiq etilgan. BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi” hamda inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlarda bolalarning asosiy huquq va erkinliklari belgilab berilgan. O‘zbekistonda esa ushbu yo‘nalishning huquqiy asoslari “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda mustahkamlangan.

A.X. Saidov tahriri ostida nashr etilgan “Bola huquqlari monitoringi” qo‘llanmasi hamda A. Mo‘minov va M. Tillabayevlarning “Inson huquqlari” darsligida bola huquqlarining nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Mazkur manbalar bola huquqlarini o‘rganish va ularni ta‘lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishning muhim ilmiy asoslarini tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda bola huquqlarini o‘rganishning dolzarbligi va pedagogik asoslarini yoritishda ilmiy bilishning tahlil, sintez, qiyosiy-huquqiy, tizimli yondashuv hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida bola huquqlariga oid xalqaro hujjatlar, O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, ilmiy adabiyotlar va pedagogik manbalar tahlil qilindi. Shuningdek, bola huquqlarini ta‘lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishning pedagogik jihatlarini o‘rganilib, olingan ma‘lumotlar ilmiy-nazariy asosda umumlashtirildi.

Tahlillar va natijalar. Yosh avlod tarbiyasi O‘zbekiston uchun yana shunisi bilan ham hayotmamonat masalasi hisoblanadiki, mamlakatimiz aholisining 40%ni 18 yoshgacha bo‘lgan bolalar, 60%ni 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etadi. Shu sababli, inson huquqlari va erkinliklari sohasidagi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi bolalar va yoshlarning jismoniy, intellektual va ma‘naviy rivojlanishi uchun qulay va eng yaxshi sharoitlarni yaratish, shuningdek ko‘p bolali oilalarni, etim bolalarni va oila muhitidan mahrum bo‘lgan bolalarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hisoblanadi.[2]

Mamlakatda yoshlar masalasi, ularning o‘z fuqarolik pozitsiyasiga ega inson sifatida tarbiyalash, ularning huquq va erkinliklarni, qonuniy manfaatlarini ta‘minlash masalalariga mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq davlat siyosatining ustuvor yo‘nalish sifatida katta e‘tibor qaratib kelinmoqda. Mustaqilligimiz endi e‘lon qilingan paytdayoq, ya‘ni 1991-yilning 20 noyabrida, “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi maxsus Qonun qabul qilinib, 2016-yil 14 sentabrda esa, uning o‘rniga “O‘zbekiston Respublikasida “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonun yangi tahrirda qabul qilinganligi bunga dalolat bo‘la oladi.

Mazkur Qonunda yoshlarga oid siyosatning maqsadi, O‘zbekiston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosati sohasidagi vakolatlari, yoshlarga oid davlat siyosati

to'g'risidagi qonunlarning mazmun-mohiyati qanday bo'lishi lozimligi, bu boradagi O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari normalarining ustuvorligi tamoyili ko'rsatib o'tilgan. Bu esa, yoshlar siyosati masalasi 1992 yilgi mustaqil O'zbekistonning Konstitutsiyasida o'z aksini topishiga, shu yili O'zbekistonning BMTning asosiy hujjatlaridan biri hisoblanmish "Bola huquqlari to'g'risida"gi konvensiyaga [3] qo'shilishiga va mazkur hujjatlar asosida o'tgan davr mobaynida bolalar va yoshlar masalalariga daxldor 100 dan ortiq qonunlarni qabul qilinishi hamda 2008-yilda, bu sohadagi maxsus qonun hisoblangan O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonunini,[4] 2019-yil 22 aprel kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bola huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4296-son qarorini qabul qilinishiga asos bo'ldi.

2008-yil 7 yanvar kuni kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni, 18 yoshgacha bo'lgan subyektlar hisoblanmish, bolalarning huquqiy ahvolini belgilashga doir munosabatlarni tartibga solishga, bola huquqlarini va erkinliklarini yuridik kafolatlashga qaratilgan. Ta'kidlash joizki, Qonun normalarining yarmidan ko'pi bola huquqlarining kafolatlarini belgilashga bag'ishlangan.[5]

Yuqoridagilardan kelib chiqib, aytish mumkinki, o'tgan davr mobaynida, mamlakatda bolalarni huquqiy jihatdan himoyalashning xalqaro va milliy huquqiy asoslari yaratildi va ular hayotga jalb etilib borilmoqda.

Mazkur huquqiy hujjatlarda bolalar, shuningdek, aholining boshqa barcha qatlami vakillarining ham bola huquqlari sohasidagi huquqiy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishga katta e'tibor qaratilgan. Bu yo'nalishda huquqiy tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Bu boradagi tegishli xalqaro hujjatlar, parlamentning qonun va qarorlari, mamlakat Prezidentining g'oyalari, tegishli farmon va farmoyishlari ijrosining samarasi o'laroq, bugungi kunda mamlakatimizda maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalari, oliy o'quv yurtlari va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limda huquqiy ta'lim tizimi yaratildi. Bola huquqlarini o'rganish masalasi mazkur tizimning tarkibiy qismiga aylandi.

Alohida qayd etish kerakki, aholida bola huquqlariga oid huquqiy madaniyatni shakllantirishda hukumat tomonidan qabul qilingan quyidagi dasturiy hujjatlar ham muhim ahamiyatga ega. Har yili qabul qilinadigan davlat dasturlarida bolalar, yoshlar muammolari doimo diqqat marqazida bo'lmoqda. Ayniqsa, 2008-yilni "Yoshlar yili", 2010-yilni "Barkamol avlod yili", 2014-yilni "Sog'lom bola yili", 2016-yilni "Sog'lom ona va sog'lom bola" deb e'lon qilinishi bolalar, yoshlar va ularning tarbiyasi davlat siyosatining bosh masalasi ekanligini ko'rsatib berdi. Ayniqsa, bu borada mamlakat miqyosida amalga oshirilayotgan turli tadbirlar yoshlarning huquqiy madaniyatini, ularning huquq va erkinliklarini samarali amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur yo‘nalishda, bolalarning huquqiy madaniyatini yanada yuksaltirishda, aholining bola huquqlariga oid huquqiy bilimlarini oshirishda, quyidagilarga e‘tiborni yanada kuchaytirish maqsadga muvofiqdir:

bola huquqlariga oid ta‘lim va tarbiyaning nazariy jihatlarini kuchaytirish bilan bir qatorda, uning amaliy samaradorligini yanada oshirish;

bolalar ta‘lim va tarbiyasini amalga oshiruvchi muassasalar o‘quv dasturlarida bola huquqlariga oid O‘zbekiston Respublikasi qo‘shilgan xalqaro normalarga, umuminsoniy qadriyatlarga, ilg‘or xorijiy tajribaga va albatta, mamlakatda tarixan shakllangan milliy an‘analarga, qadriyatlarga e‘tiborni kuchaytirish;

bola huquqlarini o‘qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligini oshirish;

bola huquqlariga oid tadqiqotchilikni, ayniqsa, ularning o‘zlarining hamda aholining bola huquqlariga oid huquqiy madaniyatini o‘rganishga qaratilgan ilmiy va sotsiologik tadqiqotlarni yanada kuchaytirish;

bola huquqlari borasida ta‘lim muassasalari bilan davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, xususan, mahallalar o‘rtasidagi o‘zaro tushunish va hamkorlikka erishish;

OAVlarining bolalar va yoshlarning huquqiy tarbiya sohasidagi faoliyatini yanada kengaytirish.

Bola huquqlari masalalarini har tomonlama o‘rganishni maqsad qilib olgan mazkur o‘quv kursi avvalambor, «Inson huquqlari» fani doirasida, uning maxsus kursi sifatida shakllandi. «Inson huquqlari» fani esa, o‘z navbatida ijtimoiy fanlar tizimida, bu fanlarning kesimida shakllangan. «Inson huquqlari» fanining paydo bo‘lishi to‘g‘risidagi g‘oyalar xorijda XX asrning 70–80-yillarida, mamlakatimizda esa, 90-yillarda paydo bo‘lgan edi.

«Inson huquqlari» nomli darslikda inson huquqlarining fan sifatida shakllanishi ko‘rsatib berilgani holda, bu fan doirasida yangi shakllanayotgan sohalar ham asoslab berilgan.[6]

Bugunga kelib, bizning mamlakatimiz huquqshunosligida ham bola huquqlari alohida fan sifatida shakllanib ulgurdi, desak adashmaymiz. Jumladan, mamlakat huquqiy adabiyotida, bola huquqlari bo‘yicha dastlabki darslik 2009- yilda chop etilgan edi . Bugungi kunda, bola huquqlari inson huquqlari bo‘yicha darslik va o‘quv qo‘llanmalar da alohida mavzu sifatida o‘rganilishi bilan bir qatorda, bola huquqlariga bag‘ishlangan maxsus darslik va o‘quv qo‘llanmalar tayyorlandi va, shu asnoda mamlakatimizda bola huquqlari bo‘yicha o‘quvslubiy baza shakllana boshladi.

Bola huquqlari to‘g‘risidagi yangi fanning shakllanishi nazariyaning yanada rivojlanish zaruriyati va amaliyot ehtiyojlari bilan ham bog‘liq edi. Bu holat esa, o‘z navbatida insonning tafakkuri va amaliyotining maxsuli hisoblangan yangi fanlarning paydo bo‘lishiga olib keladi.

Shu nuqtayi nazardan qaraydigan bo‘lsak, jamiyatning eng zaif qatlami hisoblangan bolalarning huquqlarini ta‘minlab berish, bolalarni har tomonlama etuk, komil inson etib tarbiyalash masalalari jamiyatimizda qadimdan muhim masala bo‘lib kelgan. Bola, uning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish va yanada samaraliroq ta‘minlab berish masalasi, bugungi kunda davlatning bosh siyosatiga aylandi. Vaholanki, davlatning kelajagi, yosh avlodni qanchalik himoyalanganligi va ularning qanday tarbiya qilinishiga bog‘liqdir.

Albatta, har qanday tarbiya avvalombor ta‘lim tizimiga, uning sifatini yanada yaxshilash va zamon talablari darajasiga ko‘tarish bo‘yicha katta vazifalar qo‘yadi. Shuning uchun ham, mamlakatda barkamol avlodni tarbiyalashda bola bilan bog‘liq ta‘limga alohida e‘tibor qaratish lozim. Bunda bola huquqlari ta‘limini rivojlan-tirish, uning uchun esa, “Bola huquqlari” fanini shakllanganligi muhim ahamiyat kasb etadi. “Bola huquqlari” fani ham o‘z navbatida, “Inson huquqlari” fani doirasida shakllanganligi ham alohida qayd etish lozim.

Chunki, huquqning alohida sohasi sifatida shakllanib bo‘lgan “Inson huquqlari” fanining ham nazariy, ham amaliy jihatdan kengayib, uning xalqaro va milliy mexanizmlari takomillashib borayotgan bir paytda, uning yanada ixtisoslashuvi yanada chuqurlashmoqda. Uning ixtisoslashuvi, alohida huquqiy himoyaga muhtoj subyektlarning o‘ziga xos himoya tizimi shakllanib borayotganligi bilan xarakterlanadi. Jumladan, inson huquqlari sohasida “Ayollar huquqlari”, “Nogironlar huquqlari”, “Mahkumlar huquqlari”, “Bemorlar huquqlari” kabi aholining ijtimoiy zaif qatlami hisoblanuvchi alohida kategoriyadagi shaxslar huquqlari shakllanmoqda. Bunday alohida kategoriyadagi huquqli individlar, o‘zining jismoniy va ijtimoiy holati, alohida e‘tibor talab etishi tufayli jamiyatning teng huquqli a‘zosi sifatida rivojlana olishi, o‘z va manfaatlarini himoya qila olishi, jamiyatning barcha farovonligi va imkoniyatlaridan teng darajada foydalana olishi uchun barcha insonlarga tegishli bo‘lgan huquqlar bilan bir qatorda, alohida huquqlar, imtiyozlar hamda kafolatlardan foydalanishadi .

Bunday huquqlar, imtiyozlar va kafolatlar davlat tomonidan, shu bilan birga xalqaro hamjamiyat tomonidan ham taqdim etiladi. Shu nuqtayi nazardan ham, jismoniy va aqliy jihatdan kamolotga etmagan, maxsus ravishda muhofaza va g‘amxo‘rlikka, binobarin, tug‘ilguncha va tug‘ilgandan keyin ham munosib darajadagi huquqiy himoyaga muhtoj bolalarga taqdim etilayotgan alohida huquqlar, imtiyozlar va kafolatlarni qamrab oluvchi xalqaro va milliy huquqiy asos va mexanizmlarni o‘z ichiga qamrab olgan – “Bola huquqlari” degan inson huquqlarining maxsus sohasi shakllandi. Bola huquqlari o‘zining alohida xalqaro va milliy me‘yoriy bazasi va himoya mexanizmi bilan ham boshqa ayrim kategoriyadagi inson huquqlaridan farq qiladi.

Bola, agar jismoniy va aqliy jihatdan kamolotga etishmagan bo‘lsa, maxsus ravishda muhofaza va g‘amxo‘rlikka, binobarin, tug‘ilgunga qadar va tug‘ilgandan keyin ham munosib darajadagi huquqiy himoyaga muhtoj bo‘ladi.

Bolalar alohida g'amxo'rlik va yordam huquqiga egadirlar. Jamiyatning asosiy tashkiloti hisoblanmish oila va atrof-muhit uning barcha a'zolari, ayniqsa, bolalar o'sib-ulg'ayishlari va farovonlikka ega bo'lishlari, sog'lom va har tomonlama uyg'unlashgan holda kamolotga etishi uchun u oila g'amxo'rligida, baxt, mehr-muhabbat va ongli tushunish vaziyatida o'sishi, jamiyatda mustaqil hayotga to'la tayyorlanishi, ayniqsa, tinchlik, qadr-qimmat, sabr-toqat, huquq va erkinliklar, tenglik va birdamlik ruhida tarbiyalanishi lozim.

Har bir bola uchun ko'zda tutilgan barcha huquqlarni, hech qanday kamchiliklarsiz, irqi, tana rangi, jinsi, tili, dini, siyosiy yoki boshqa e'tiqodlari, milliy etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishi, bolaning sog'lig'i va tug'ilishi, uning onasi yoki qonuniy vasiysi yoki boshqa biror bir holatlardan qat'i nazar hurmat qilinishi va huquqlari ta'minlanishi kerak.

Bularning amalda bajarilishi uchun ijtimoiy masalalar bilan shug'ullanuvchi davlat va xususiy muassasalar, sudlar, ma'muriy yoki qonun chiqaruvchi organlar tomonidan bolaning huquqlari va manfaatlari yaxshiroq ta'minlanishiga e'tibor berilishi lozim.

Ma'lumki, huquqiy hujjatlar asosida har bir bola tug'ilgan zahoti ro'yxatga olinadi va tug'ilgan daqiqasidan boshlab ism bilan aytilish va fuqarolikka ega bo'lish, shuningdek iloji boricha o'z ota-onasini bilish va ular g'amxo'rliklaridan bahramand bo'lish huquqlariga egadir.

Shuningdek, bola o'zining fikrini erkin ifodalash, vijdon va din erkinligi, bilim olish, dam olish hamda ota-onasi turli davlatlarda yashayotgan bola alohida holatlardan tashqari, otasi va onasi bilan muntazam ravishda shaxsiy munosabatlar va to'g'ridan to'g'ri aloqalar bog'lab turish huquqiga haqli hisoblanadi.

Hozirgi zamonning dolzarb vazifalaridan biri bola huquqlari va erkinliklarining har tomonlama ta'minlanishi va himoyalanihini amalda qonunlar asosida bajarilishini ta'minlash orqali bolalarni barkamol o'stirish hamda jamiyatning har tomonlama etuk a'zosi sifatida tarbiyalash hisoblanadi. Bunday vazifani muvaffaqiyatli bajarishda bola huquqlari va erkinliklariga bag'ishlangan mazkur o'quv kursi, albatta, muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatda bugungi kunda aholining bola huquqlariga oid huquqiy madaniyatini rivojlantirish bo'yicha huquqiy asos va institutsional tizim yaratildi va u takomillashtirib borilmoqda. Ammo, qonunlarni ishlashi, ular mexanizmlarining samaradorligi birinchi o'rinda, aholining huquqiy madaniyatining qay darajada ekanligiga bog'liqdir. Uni esa, bu boradagi ta'limsiz erishib bo'lmaydi. Shuning uchun ham, mamlakatda inson huquqlari sohasidagi ta'limni rivojlantirish bilan bir qatorda, uning aholisining katta qismini tashkil etuvchi bolalarning huquqlarini ham maxsus o'qitish bugungi kunning dolzarb masalasiga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. «Амалга ошираётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриш – ёруғ келажакимизнинг асосий омилидир». Биринчи Президент Ислон Каримовнинг

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. /Халқ сўзи, 2013-йил 7-декабр.

2. Бола ҳуқуқлари мониторинги. Ўқув-услубий қўлланма /Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2011. – Б.5.
3. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар (тўплам). – Т.: «Адолат», 2004. – Б.220.
4. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2008-йил, 1–2-сон, 1-модда.
5. Бола ҳуқуқлари мониторинги. Ўқув-услубий қўлланма /Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. –Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, 2011. – Б.6
6. Мо‘minov A., Tillabayev M. Inson huquqlari. Darslik. – Т.; Adolat, 2013. – В.365–366.

